

Article publicat a:

**DONES: HISTÒRIA
I MEMÒRIA A CATALUNYA**

**LA DONA A LA BAIXA
EDAT MITJANA: FAMÍLIA,
DOT I ESPIRITUALITAT**

Josep Suñé Arce

Generalitat de Catalunya
Departament de Cultura

Museu d'Història
de Catalunya

¶ Dex. 7 tunc.

¶ Dex. 7 tunc. p̄plo t̄pate m̄. Aceto agnoz̄. ceto. uuuam̄tum x̄glutiant ossa fracta. 7 s̄ferūt
cepatis. 7 uuiat ethicos suo nutrimento uiscoso. 7 s̄ferūt uia nutrimenta ubi nec̄m fuit. 7 solidat
stocum̄tum p̄stant colice. Remō nec̄i cum aceto 7 ceto. Quid q̄lant nutrimentum solidū 7
uonim. Conueniūt maḡ. tepatis. p̄uis. uuiam̄b; 7 seib; uere 7 citate 7 t̄patis regioib;.

Miniatura del *Tacuinum Sanitatis*, manual medieval de salut datat d'abans de l'any 1400, on s'observa unes dones socarrimant i tallant uns peus de porc sobre una taula. © de la fotografia: Prisma

Aquest article és un treball de síntesi que recull algunes de les aportacions més notables quant al coneixement de les dones catalanes que visqueren entre els segles XIII i XV. Té com a objectiu fonamental analitzar quin era el paper que la societat d'aquella època havia reservat per a elles i incideix especialment en els aspectes que van implicar una novetat o un canvi amb relació a la realitat observada en etapes anteriors. Amb aquesta finalitat, el contingut s'ha dividit en quatre apartats que tracten, en primer lloc, les condicions generals de la dona catalana, en segon lloc, com l'afectaven el matrimoni, els costums familiars i la pràctica del dot, en tercer lloc, les tasques quotidianes i professionals que desenvolupava i, en quart lloc, com determinades dones vivien l'espiritualitat i actuaven en conseqüència.

El text s'ha centrat només en les dones cristianes i ha deixat de banda les musulmanes i les jueves. Aquesta omisió no és fruit d'un desinterès ni de considerar que el passat d'aquests col·lectius religiosos no formi part de la història d'aquest país. Ben al contrari, la decisió ha estat presa per motius pràctics atès que ambdues comunitats representaven petites minories dins del conjunt de la societat catalana d'aquells segles, sobretot des que amb les conquestes cristianes de Tortosa (1148) i Lleida (1149) van desaparèixer les realitats polítiques musulmanes al territori que avui dia forma part de Catalunya. Tanmateix, i malgrat el seu escàs pes demogràfic, eren comunitats prou importants, i amb una cultura i unes tradicions clarament diferenciades, per rebre una atenció específica que no se'ls pot dedicar en aquest breu treball (Marín, 2000; Levine Melammed, 1999; Planas Marcé, 2001).

Condicions generals de la dona catalana baixmedieval

La dona catalana conegué durant els segles XIII, XIV i XV una progressiva pèrdua de drets i consideració amb relació a l'estatus de què havia gaudit en els segles immediatament anteriors. Aquest retrocés no féu distincions d'estament o classe i fou igual de perceptible dins el context de l'alta noblesa que en el de les famílies més modestes de la pagesia. La consolidació d'un model feudal de societat i la consegüent preocupació per la integritat dels patrimonis familiars, la reaparició del dret romà, el pensament misogin dels intel·lectuals, l'activitat

dels inquisidors, els sermons dels predicadors i la formació dels oficis gremials foren elements que afavoriren aquest empitjorament de la condició femenina.

En efecte, la necessitat de tenir un hereu mascle per impedir que les terres sortissin de les mans del llinatge o per garantir uns mínims de producció agrícola –impossibles d'assolir si la propietat es fragmentava i dissolia– anaren en detriment dels interessos de filles, mullers i vídues (Aventín, 1996, p. 487; Aurell, 1998, p. 421; Vinyoles, 2005, p. 91). Aquesta situació, generada principalment per la competitivitat entre famílies nobiliàries i les exigències de renda als camperols, s'agreguà des de la dècada dels trenta del segle XIII amb la difusió del dret romà justinianeu, la misogínia del qual impregnà la legislació catalana de l'època, ja prou masculista aleshores, i influí en les pràctiques socials (Aurell, 1998, p. 405, 441). Les dones seran així jurídicament dependents dels homes de la seva família, als quals hauran d'obeir, i es veuran obligades a lliurar el dot quan contreguin matrimoni, novetat d'aquell moment que simbolitza la pèrdua de valor de la muller en el si de la parella (Vinyoles, 2005, p. 100, 118, 157, 161-162).

‘Església també tingué un protagonisme important en tot aquest procés de deteriorament de la condició femenina que s'està descrivint. Els pensadors eclesiàstics impulsaren la idea que les dones eren dèbils per naturalesa o per càstig diví i les declararen incapaces d'exercir tasques rellevants (Vinyoles, 2005, p. 158). La Inquisició i els frares predicadors tingueren així mateix una actuació decisiva a l'hora de demonitzar les pràctiques relacionades amb la salut, l'endevinament i la màgia amorosa que normalment eren portades a terme per persones del sexe femení, procés que s'iniciarà durant la dècada dels vint del segle XIV i que comportarà les primeres persecucions per bruixeria al començament del segle XV (Castell, 2013, p. 237-240, 244).

Finalment, la constitució de les institucions gremials anà en detriment dels interessos de les dones, que foren amagades o excloses de moltes professions (Vinyoles, 2005, p. 156-157, 184, 190-192). Fins i tot hi ha una causalitat entre l'aparició dels oficis masculins de metge i apotecari i l'acusació de bruixeria per a totes aquelles persones de l'altre sexe que feien la mateixa feina i que la duïen a terme al marge de la ciència prescriptiva del moment (Vinyoles, Castell, 2013-2014, p. 26).

Aquesta minva de drets i consideració vers les dones implicà, entre d'altres coses, que les comtesses perdessin la capacitat de tutelar els dominis dels seus marits difunts i de ser les seves executores testamentàries. També s'observa que la presència femenina en els documents on abans havien tingut un cert protagonisme cada cop esdevingué menys necessària, cosa que augmenta la

seva invisibilitat tant en els diplomes de la noblesa com en les cartes de poblament (Aurell, 1998, p. 459-461; Vinyoles, 2005, p. 80). Això no obstant, el pagament del dot, la manca de responsabilitats i la disminució de l'actuació pública no foren les úniques conseqüències pràctiques d'aquesta evolució. De la mateixa manera, hagueren de tenir cura del seu comportament físic i verbal per tal d'evitar ser sospitoses de portar a terme activitats malèfiques (Castell, 2013, p. 242).

Especialment dura fou la realitat de les dones de remença, molt nombroses a l'època. Aquestes pageses no només aguantaren les limitacions pròpies de les seves congèneres i l'absència de llibertat de poder abandonar el mas, sinó que el seu senyor feudal tenia, a més, el dret de controlar la seva virginitat, penalitzar les seves infidelitats, forçar-les a donar alletament als infants del baró, fer-les treballar a la casa senyorial i, fins i tot, abusar sexualment d'elles (Vinyoles, 2005, p. 119-121).

Si la situació de la dona baixmedieval des d'un punt de vista social i cultural es veié condicionada fortament pel masclisme i la misogínia, la trajectòria natural de les seves vides estigué marcada en molts casos per la mort prematura, malgrat que aquesta circumstància no és només exclusiva d'aquests segles, sinó de qualsevol societat preindustrial. Els problemes provocats per l'embaràs i el part expliquen que, mentre el gruix dels homes morissin en edats compreses entre els 31 i els 40 anys, moltes de les dones ho fessin entre els 21 i els 30 anys (Jordana, Malgosa, 2004, p. 93-94). Ni tan sols algunes reines o grans nobles pogueren eludir aquests riscos i acabaren traspasant per aquests motius (Vinyoles, 2005, p. 137-138).

Tot i les dificultats que hem comentat en aquestes línies, també cal assenyalar que al llarg d'aquesta etapa cronològica trobem fets tan notables com ara dames nobles administrant fortaleses, reines fent de conselleres dels sobirans, mullers de burgesos participant en els negocis del marit i dones santes convertint-se en referents morals i espirituals per a altres companyes i per a altres membres de la societat (Vinyoles, 2005, p. 88-89, 140, 194; Botinas, Cabaleiro, 1994, p. 132; Garí, 2015, p. 26). Així mateix, i encara que només serveixi per trencar tòpics molt estesos entre la població actual, és interessant recordar que fins i tot les dones pageses d'aquells segles tingueren cura de la seva bellesa física i que utilitzaren amb aquesta finalitat joies i robes festives (Aventín, 1996, p. 483).

El matrimoni, la família i el dot femení

Les dones d'aquella època acostumaven a contreure matrimoni entre els dotze i els vint anys d'edat (Vinyoles, 2005, p. 168). Malgrat ser una qüestió que afectava decisivament el seu futur vital, no eren elles, sinó els homes de la seva família els que escollien el marit i portaven a terme els acords matrimonials (Aventín, 1996, p. 494). Aquesta pràctica d'impedir a les noies el dret de decidir sobre el seu estat civil i de triar marit acabà sent prescriptiva amb el *Recognoverunt proceres* de 1284, que forçava les dones a acceptar les disposicions dels pares en aquest afer (Vinyoles, 2005, p. 161-162). De fet, la mentalitat d'aquells segles no concebia el matrimoni com un enllaç sentimental, sinó més aviat com un negoci econòmic que vinculava dues famílies (Vinyoles, 2005, p. 99). Trobem la prova més evident d'aquesta consideració en l'existència del dot.

El dot era la quantitat de terres, béns o diners que la família de la noia lliurava al promès per tal de formalitzar el matrimoni (Aventín, 1996, p. 474, 482). Es constituïa a partir de la llegítima que la dona havia heretat dels pares i variava en funció de la riquesa que tingués la família amb la qual es volia emparentar: com més rica, més elevat havia de ser (Aventín, 1996, p. 479; Aurell, 1998, p. 457). Hem de recordar que en el règim successori català era freqüent que el fill gran, l'hereu, rebés entre dos terços i tres quarts de l'herència paterna, mentre que el terç o el quart restant es dividia entre els germans petits i les filles (Aventín, 1996, p. 465, 467, 470-471; Vinyoles, 2005, p. 96-97). De la part rebuda per la filla, que com es pot comprovar resultava molt inferior a l'heretada pel germà gran,¹ se'n formava el dot, que tenia dues grans finalitats: d'una banda, havia d'ajudar econòmicament a crear una nova generació familiar que permetés tirar endavant les activitats productives del marit (Aventín, 1996, p. 474; Aurell, 1998, p. 457) i, de l'altra, havia d'esdevenir una garantia per a la muller en cas de separació, viduïtat i vellesa.

En aquest sentit, si la mala convivència feia impossible el matrimoni, la noia i el seu dot tornaven a la família d'origen. I si, un cop mort el marit, es volia fer fora de la llar la dona, se li havia de lliurar el dot que havia aportat amb el casament (Aventín, 1996, p. 499-500; Aurell, 1998, p. 457; Vinyoles, 2005, p. 171). No obstant això, malgrat ser aquests béns, des d'un punt de vista formal, una propietat de la muller i tenir una funció protectora per a ella, el cert era que mentre la parella existís qui gestionava el dot a la pràctica era el marit, una realitat que trobem tant a les famílies de la pagesia com a les de la més

---

1 - Que a canvi havia de fer-se càrrec dels pares en la seva vellesa.

alta noblesa (Aventín, 1996, p. 495; Aurell, 1998, p. 450). Així mateix, cal assenyalar que la major part del dot (del 75% al 92%) havia de ser heretat pels fills del matrimoni i només la resta quedava a lliure disposició de la dona a l'hora de fer el seu testament (Aventín, 1996, p. 501).

El dot acabà sent obligatori amb les Corts de Perpinyà de 1351 i, d'aquesta manera, es perjudicaren els interessos de les noies més humils de la societat atès que impossibilità que un matrimoni pogués ser declarat legal sense constituir-lo (Vinyoles, 2005, p. 94-95, 161-162). Tanmateix, el dot no era l'únic element material que la dona aportava a casa del promès. Diferents tipus de roba –de vestir i per a la llar– ornaments i una capsa de fusta on encabir tots aquests objectes eren els béns mobles que l'acompanyaven en aquest pas de noia soltera a dona casada (Aventín, 1996, p. 483).

Per part del marit, les obligacions materials vers la núvia esdevenien més modestes. Només li havia de lliurar l'escreix o esponsalici, que sembla haver representat en la majoria dels casos la meitat del valor del dot (Aventín, 1996, p. 489). Fins al segle XII, aquesta havia estat la principal transferència patrimonial produïda com a conseqüència del matrimoni, però des d'aquell segle en endavant la progressiva influència del dret romà provocà que els béns aportats per la dona fossin cada cop més importants i que s'arribés a la realitat descrita més amunt, on el dot doblava el preu de l'esponsalici. L'escreix continuà existint entre les famílies pageses durant tota la baixa edat mitjana, malgrat que entre l'alta noblesa i la monarquia desaparegué vers la meitat del segle XIII i fou substituït per l'entrega de regals de prestigi, com ara anells o monedes d'or (Aurell, 1998, p. 442-443, 452-453, 461).

Fins ara hem parlat de l'enllaç entre un hereu i una dona que tingués germans o que, malgrat no tenir-ne, tampoc fos primogènita. Aquesta era realment la situació més habitual (Aventín, 1996, p. 497). No obstant això, hi havia ocasions en què la dona heretava el gruix dels béns parentals i venia un nuvi de fora, no hereu, per casar-se amb ella. En aquest tipus de matrimoni entre pubilla i cabaler, el marit també havia de lliurar a la muller un dot, però a partir d'aquí hi havia diferències notables respecte al casament convencional (Aventín, 1996, p. 505). Si la pubilla era pagesa i quedava vídua, el senyor feudal podia exercir una certa tutela, un fet que no es troba en el cas contrari. Així mateix, si el cabaler quedava vidu i no havia tingut fills amb la pubilla, tenia dret de quedar-se amb la majoria dels guanys econòmics produïts entre el moment del casament i la defunció de la seva muller (Vinyoles, 2005, p. 100-106), una disposició que tampoc existia en la situació inversa i que mostra les desigualtats d'estatus entre dona i home.

Les tasques quotidianes i professionals de les dones

Independentment de l'estament o classe social a la qual pertanyés la dona baixmedieval, hi havia certes feines i obligacions que es consideraven pròpies i naturals a la seva condició femenina: proporcionar una descendència legítima al marit, tenir cura dels familiars, fer les tasques de la llar, filar teixits i ajudar els homes en les seves activitats professionals (Vinyoles, 2005, p. 125, 138, 173). Això no obstant, dins d'aquests deures generals hi havia certes diferències en funció de si la dona formava part de la noblesa, la burgesia, les classes populars urbanes, la pagesia o els estrats més marginals de la societat.

Pel que fa a les dones de la noblesa, trobem casos on actuen com a feudatàries del rei per haver rebut en herència un cert nombre de castells. Era més habitual que gestionessin les fortaleses per absència momentània del marit. Quan es donava aquesta situació podia succeir que fossin elles les que administressin les terres del domini i la resta d'activitats productives. Altres tasques quotidianes que portaven a terme eren la direcció del servei de la casa senyorial, el treball manual de filar i teixir, i l'educació dels fills. Les cròniques també permeten veure-les aconsellant els seus marits en les decisions de govern, un aspecte que queda prou clar en el paper d'algunes reines (Vinyoles, 2005, p. 84-85, 88-89, 140; Verdaguer, 1996).

Les dones de la burgesia participaven amb relativa freqüència en els negocis familiars, ja fos ajudant el marit o fent-se càrrec directament de les gestions comercials després d'haver enviudat i mentre els fills no assolissin la majoria d'edat, gràcies al seu nivell elevat d'alfabetització (Vinyoles, 2005, p. 194; Colesanti, 2008).

Les dones de les classes populars urbanes s'encarregaven de comprar els productes de primera necessitat així com de portar l'aigua de la font a casa. Pastar el pa i dur-lo després al forn, conservar el foc de la llar per poder cuinar, netejar la casa, fer la bugada i gestionar les despeses quotidianes eren altres feines diàries. A més, treballaven al costat dels homes de la família tant als obradors com a les botigues. Certament, la institucionalització dels gremis anà en detriment de la professionalització de les dones i tingué tendència a fer-les invisibles, però, malgrat tot, els estatuts dels oficis que es dedicaven al pa, al corall i a la confecció de mitges recollien la presència femenina. Quant als contractes laborals d'aquella època, és entre les cosidores i costureres on consten més documents que acrediten la feina exercida per les dones (Vinyoles, 2005, p. 156-157, 175-179, 181, 184, 190-192).

Les pageses no eren instruïdes en l'art de l'escriptura ni en el de qualsevol altre ofici. Al marge del matrimoni i de tenir cura de la família i la llar, no tenien altres activitats que la participació complementària en aquelles tasques agrícoles i ramaderes que normalment desenvolupaven els homes (Aventín, 1996, p. 460; Vinyoles, 2005, p. 116-117).

Amb relació a les dones marginals d'aquell període, hem d'esmentar les prostitutes i les esclaves. Les primeres acabaven treballant al bordell empeses, la major part de les vegades, per necessitats econòmiques, mentre que les segones acostumaven a fer tasques domèstiques a les llars burgeses (Vinyoles, 2005, p. 219, 223). Dins d'aquest grup també podem incloure totes aquelles persones, molt majoritàriament de sexe femení, que feien rituals i certes pràctiques màgiques per resoldre problemes de salut, amorosos i vinculats amb l'ocult, i que foren relacionades amb la bruixeria a partir del segle XV. Ens estem referint a les llevadores, a les guaridores i metgesses, a les fetilleres i fascinadores, i a les sortílegues i endevinadores (Castell, 2013, p. 234; Vinyoles, Castell, 2013-2014, p. 24-31).

Cicle dels mesos, 1391-1407. El mes de setembre, detall de la preparació del vi. Castell del Buonconsiglio, a la ciutat de Trento. © de la fotografia: Photoaisa

L'espiritualitat de les dones baixmedievals

Parlar de l'espiritualitat d'aquells segles obliga a fer referència al monacat femení, que havia conegut un important suport reial a la fi del segle XII (Aurrell, 1998, p. 462). Les clarisses, que s'havien anat estenent per les ciutats catalanes durant el segle XIII, esdevingueren el principal orde religiós del país quant al nombre de monges, una certa quantitat de les quals havia ingressat al convent per interès familiar de preservar la integritat del patrimoni sota una mateixa branca de llinatge. Les que tenien com a destí el monestir eren sobretot dones provinents de les classes més benestants (Vinyoles, 2005, p. 116-117, 204-205; Jornet Benito, 2007).

Totalment diferent a aquesta espiritualitat reglada és la que representen grups de dones devotes que exerciren activitats contemplatives, així com caritatives i de misericòrdia amb les persones que ho necessitaven, que actuaven de forma autònoma a la societat patriarcal que les envoltava. Les experiències místiques d'algunes d'elles permeteren que poguessin arribar a ser models per a altres dones de la seva comunitat sense la mediatització de les autoritats masculines. Parlem de les beguines (Botinas; Cabaleiro, 1994, p. 125-127, 129-132). En el cas de Catalunya, sembla que n'hi hagué una comunitat a Barcelona al segle XIII. Segons el que es pot deduir de la informació conservada, devien ser dones relacionades informalment amb l'orde dels mercedaris que feien tasques caritatives i assistencials, com també devotes i místiques. Les dades que tenim mostren que devien tenir una influència important en els habitants de la ciutat i que en el trànsit cap a l'edat moderna foren integrades progressivament en el clergat regular. La principal d'aquestes beguines degué ser Maria de Cervelló, que és molt probable que escrigués una obra literària descrivint les seves experiències espirituals, tal com es documenta en altres indrets europeus (Garí, 2015, p. 23-26, 30-31).

Conclusions

Un cop tractats els diferents temes que s'havien anunciat al principi d'aquest article ha arribat el moment d'extreure conclusions i valorar quin lloc ocupava la dona en la societat catalana de la baixa edat mitjana. La principal idea que hem de remarcar és la d'un retrocés en la seva condició i el seu estatus respecte a la situació documentada en els segles immediatament anteriors. En efecte, al llarg d'aquests segles s'observa una pèrdua del seu valor dins les estructures familiars, aspecte que la consolidació del dot ajuda a simbolitzar, com també veiem una tendència a retirar les seves responsabilitats fora de l'àmbit domèstic, acompanyada d'una reducció de la seva presència pública i una creixent desconfiança vers els sabers femenins tradicionals. Tanmateix, aquest context difícil no impedí que sorgissin dones excepcionals provinents

de la noblesa i la burgesia, i que aquestes fossin capaces de trencar algunes de les limitacions que el patriarcat imposava a les seves congèneres. Així mateix, cal assenyalar entre aquests èxits femenins l'aparició d'un model d'espiritualitat autònom, si més no en els seus orígens, en el clergat regular, que hauria portat a la creació d'una literatura mística.

La contradicció que s'aprecia entre el rol general i aquests casos particulars condueix a la necessitat de fer esment de dues realitats que es repeteixen en altres moments de la història, d'una banda, la creença errònia que l'evolució en el temps i els avenços tecnològics i culturals sempre han implicat millores en els drets de les persones i, de l'altra, la conveniència de no obviar els matisos i les excepcions que es produeixen en qualsevol procés social complex.

Textos en castellano

LA MUJER EN LA BAJA EDAD MEDIA: FAMILIA, DOTE Y ESPIRITUALIDAD

Josep Suñé Arce

Este artículo es un trabajo de síntesis que recoge algunas de las aportaciones más notables respecto al conocimiento de las mujeres catalanas que vivieron entre los siglos XIII y XV. Su objetivo fundamental es analizar el papel que la sociedad de aquella época había reservado para ellas, prestando especial atención a aquellos aspectos que implicaron una novedad o un cambio en relación con la realidad observada en etapas anteriores. Con esta finalidad, el contenido se ha dividido en cuatro apartados que tratan, en primer lugar, las condiciones generales de la mujer catalana; en segundo lugar, cómo le afectaban el matrimonio, las costumbres familiares y la práctica de la dote; en tercer lugar, las labores cotidianas y profesionales que desarrollaba, y en cuarto lugar, cómo vivían su espiritualidad determinadas mujeres y cómo actuaban en consecuencia.

El texto se ha centrado únicamente en las mujeres cristianas, y no ha tenido en cuenta a las musulmanas y las judías. Esta omisión no es fruto del desinterés ni de considerar que el pasado de estos colectivos religiosos no forme parte de la historia de este país. Por el contrario, la decisión ha sido tomada por motivos prácticos. Ambas comunidades representaban a pequeñas minorías dentro del conjunto de la sociedad catalana de aquellos siglos, sobre todo desde que, con las conquistas cristianas de Tortosa (1148) y Lleida (1149), desaparecieron las realidades políticas musulmanas en el territorio que hoy en día forma parte de Cataluña. Sin embargo, y a pesar de su escaso peso demográfico, eran comunidades que por su importancia y su cultura y sus tradiciones claramente diferenciadas merecen una atención específica que no se les puede dedicar en este breve trabajo (Marín, 2000; Levine Melammed, 1999; Planas Marcé, 2001).

Condiciones generales de la mujer catalana bajomedieval

La mujer catalana conoció durante los siglos XIII, XIV y XV una progresiva pérdida de derechos y consideración en relación con el estatus del que había disfrutado en los siglos inmediatamente anteriores. Ese retroceso no hizo distinciones de estamento o clase, y fue igual de perceptible tanto dentro del contexto de la alta nobleza como en el de las familias más modestas del campesinado. La consolidación de un modelo feudal de sociedad, con la

consiguiente preocupación por la integridad de los patrimonios familiares, la reaparición del derecho romano, el pensamiento misógino de los intelectuales, la actividad de los inquisidores, los sermones de los predicadores y la formación de los oficios gremiales fueron elementos que favorecieron ese empeoramiento de la condición femenina.

En efecto, la necesidad de tener un heredero varón para garantizar que las tierras siguieran en manos del linaje o asegurar unos mínimos de producción agrícola —imposibles de alcanzar si la propiedad se fragmentaba y disolvía— fueron en detrimento de los intereses de hijas, esposas y viudas (Aventín, 1996, p. 487; Aurell, 1998, p. 421; Vinyoles, 2005, p. 91). Esta situación, generada principalmente por la competitividad entre familias nobiliarias y las exigencias de rentas a los campesinos, se agravó desde la década de los treinta del siglo XIII con la difusión del derecho romano justiniano. Su misoginia impregnó la legislación catalana de la época, ya bastante machista entonces, e influyó en las prácticas sociales (Aurell, 1998, p. 405, 441). Las mujeres serán así jurídicamente dependientes de los hombres de su familia, a los que tendrán que obedecer, y se verán obligadas a entregar la dote cuando contraigan matrimonio, novedad de aquel momento que simboliza la pérdida de valor de la esposa en el seno de la pareja (Vinyoles, 2005, p. 100, 118, 157, 161-162).

En todo ese proceso de deterioro de la condición femenina que se está describiendo, la Iglesia tuvo también un protagonismo importante. Los pensadores eclesiásticos impulsaron la idea de que las mujeres eran débiles por naturaleza o por castigo divino y las declararon incapaces de ejercer tareas relevantes (Vinyoles, 2005, p. 158). Asimismo, la Inquisición y los frailes predicadores tuvieron una actuación decisiva a la hora de demonizar las prácticas relacionadas con la salud, el adivinamiento y la magia amorosa que normalmente eran realizadas por personas del sexo femenino, proceso que se iniciará durante la década de los veinte del siglo XIV y que comportará las primeras persecuciones por brujería, a principios del siglo XV (Castillo, 2013, p. 237-240, 244).

Finalmente, la constitución de las instituciones gremiales actuó en detrimento de los intereses de las mujeres, que fueron escondidas o excluidas de muchas profesiones (Vinyoles, 2005, p. 156-157, 184, 190-192). Incluso, existe una causalidad entre la aparición de los oficios masculinos de médico y apotecario, y la acusación de brujería para todas aquellas personas del otro sexo que realizaban el mismo trabajo y que lo hacían al margen de la ciencia prescriptiva del momento (Vinyoles, Castillo, 2013-2014, p. 26).

Ese recorte de derechos y consideración hacia las mujeres implicó, entre otras cosas, que las condesas perdieran la capacidad de tutelar los dominios de sus maridos difuntos y de ser sus ejecutoras testamentarias. También se observa

cómo la presencia femenina en los documentos donde antes habían tenido un cierto protagonismo resultó cada vez menos necesaria, aumentando su invisibilidad tanto en los diplomas de la nobleza como en las cartas de poblamiento (Aurell, 1998, p. 459-461; Vinyoles, 2005, p. 80). No obstante, el pago de la dote, la falta de responsabilidades y la disminución de su actuación pública no fueron las únicas consecuencias prácticas de esa evolución. De la misma manera, se vieron obligadas a cuidar su comportamiento físico y verbal para evitar ser sospechosas de llevar a cabo actividades maléficas (Castillo, 2013, p. 242).

Especialmente dura fue la realidad de las mujeres remensa, muy numerosas en la época. Estas campesinas no solo aguantaron las limitaciones propias de sus congéneres y la ausencia de libertad para poder abandonar el manso, sino que su señor feudal tenía, además, el derecho de controlar su virginidad, penalizar sus infidelidades, forzarlas a amamantar a los hijos del barón, hacerlas trabajar en la casa señorial e, incluso, abusar sexualmente de ellas (Vinyoles, 2005, p. 119-121).

Si la situación de la mujer bajomedieval desde un punto de vista social y cultural se vio condicionada fuertemente por el machismo y la misoginia, la trayectoria natural de sus vidas estuvo marcada en muchos casos por la muerte prematura, a pesar de que esta circunstancia no es solo exclusiva de esos siglos, sino que es propia de cualquier sociedad preindustrial. Los problemas provocados por el embarazo y el parto explican que, mientras la mayoría de los hombres morían en edades comprendidas entre los treinta y uno y los cuarenta años, muchas de las mujeres lo hacían entre los veintiuno y los treinta años (Jordana, Malgosa, 2004, p. 93-94). Ni tan solo algunas reinas o grandes nobles pudieron eludir esos riesgos y acabaron falleciendo por esos motivos (Vinyoles, 2005, p. 137-138).

A pesar de las dificultades que hemos comentado en estas líneas, también cabe destacar que, a lo largo de esta etapa cronológica, encontramos hechos tan notables como son damas nobles que administran fortalezas, reinas que son consejeras de los soberanos, esposas de burgueses que participan en los negocios del marido y mujeres santas que se convierten en referentes morales y espirituales para otras compañeras y para otros miembros de la sociedad (Vinyoles, 2005, p. 88-89, 140, 194; Botinas, Cabaleiro, 1994, p. 132; Garí, 2015, p. 26). Asimismo, y aunque solo sirva para romper tópicos muy extendidos entre la población actual, es interesante recordar que incluso las mujeres campesinas de aquellos siglos se preocuparon por su belleza física, y para ello utilizaron joyas y ropas festivas (Aventín, 1996, p. 483).

El matrimonio, la familia y la dote femenina

Las mujeres de aquella época acostumbraban a contraer matrimonio entre los doce y los veinte años de edad (Vinyoles, 2005, p. 168). A pesar de ser una cuestión que afectaba decisivamente a su futuro vital, no eran ellas, sino los hombres de su familia, los que elegían al marido y llevaban a cabo los acuerdos matrimoniales (Aventín, 1996, p. 494). La práctica de negar a las chicas el derecho a decidir sobre su estado civil y de elegirles el marido acabó por ser prescriptiva con el *Recognoverunt proceres* de 1284, que forzaba a las mujeres a aceptar las disposiciones de los padres en este asunto (Vinyoles, 2005, p. 161-162). De hecho, la mentalidad de aquellos siglos no concebía el matrimonio como un enlace sentimental, sino más bien como un negocio económico que vinculaba a dos familias (Vinyoles, 2005, p. 99). La prueba más evidente de esta consideración la encontramos en la existencia de la dote.

La dote era la cantidad de tierras, bienes o dinero que la familia de la chica entregaba a su prometido para formalizar el matrimonio (Aventín, 1996, p. 474, 482). Se constituía a partir de la legítima que la mujer había heredado de los padres y variaba en función de la riqueza que tuviera la familia con la que se quería emparentar: cuanto más rica, más elevada tenía que ser la dote (Aventín, 1996, p. 479; Aurell, 1998, p. 457). Cabe recordar que en el régimen sucesorio catalán era frecuente que el hijo mayor, el *hereu*, recibiera entre dos terceras o tres cuartas partes de la herencia paterna, mientras que el tercio o el cuarto restante se dividía entre los hermanos pequeños y las hijas (Aventín, 1996, p. 465, 467, 470-471; Vinyoles, 2005, p. 96-97). De la parte recibida por la hija, que como se puede comprobar resultaba ser muy inferior a la heredada por el hermano,¹ se formaba la dote, que tenía dos grandes finalidades. Por una parte, ayudaba económicamente a crear una nueva generación familiar que permitiera tirar adelante las actividades productivas del marido (Aventín, 1996, p. 474; Aurell, 1998, p. 457) y, por la otra, se convertía en una garantía para la esposa en caso de separación, viudedad y vejez.

En este sentido, si la mala convivencia hacía imposible el matrimonio, la chica y su dote volvían a la familia de origen, y, si una vez muerto el marido, se quería echar del hogar a la esposa, se le tenía que entregar la dote que había aportado cuando se casó (Aventín, 1996, p. 499-500; Aurell, 1998, p. 457; Vinyoles, 2005, p. 171). Sin embargo, a pesar de que estos bienes, desde un punto de vista formal, eran propiedad de la esposa y tenían una función protectora hacia ella, lo cierto era que mientras la pareja existiera, era el marido el que

---

1 - Que, a cambio, debía hacerse cargo de los padres en su vejez.

gestionaba la dote en la práctica. Dicha realidad la encontramos tanto en las familias del campesinado como en las de la más alta nobleza (Aventín, 1996, p. 495; Aurell, 1998, p. 450). Asimismo, cabe señalar que la mayor parte de la dote —del 75% al 92%— debía ser heredado por los hijos del matrimonio, y solo el resto quedaba a libre disposición de la mujer a la hora de hacer su testamento (Aventín, 1996, p. 501).

La dote acabó siendo obligatoria con las Cortes de Perpiñán de 1351 y, de esta manera, se perjudicaron los intereses de las chicas más humildes de la sociedad, dado que ello imposibilitó que un matrimonio pudiera ser declarado legal sin su constitución (Vinyoles, 2005, p. 94-95, 161-162). Sin embargo, la dote no era el único elemento material que la mujer aportaba a casa del prometido. Diferentes tipos de ropa —para vestir y para el hogar—, ornamentos y una caja de madera donde meter todos estos objetos eran los bienes muebles que la acompañaban en el paso de chica soltera a mujer casada (Aventín, 1996, p. 483).

Por parte del marido las obligaciones materiales hacia la novia resultaban más modestas. Solo debía entregarle las arras o esponsalicio, que según parece, en la mayoría de los casos, representaba la mitad del valor de la dote (Aventín, 1996, p. 489). Hasta el siglo XII, esa había sido la principal transferencia patrimonial producida como consecuencia del matrimonio, pero de aquel siglo en adelante la progresiva influencia del derecho romano provocó que los bienes aportados por la mujer fueran cada vez más importantes y que se llegara a la realidad descrita más arriba, donde la dote doblaba el precio del esponsalicio. Las arras siguieron existiendo entre las familias campesinas durante toda la Baja Edad Media, a pesar de que entre la alta nobleza y la monarquía desaparecieron hacia mediados del siglo XIII y fueron sustituidas por la entrega de regalos de prestigio, tales como anillos o monedas de oro (Aurell, 1998, p. 442-443, 452-453, 461).

Hasta ahora hemos hablado del enlace entre un *hereu* (heredero primogénito) y una mujer que tuviera hermanos o que, a pesar de no tenerlos, no fuera primogénita. Esta era realmente la situación más habitual (Aventín, 1996, p. 497). No obstante, en ocasiones la mujer heredaba la mayoría de los bienes parentales y, un novio de fuera, no primogénito, llegaba para casarse con ella. En este tipo de matrimonio entre *pubilla* (primogénita) y segundogénito, el marido también debía entregar a la esposa una dote, pero a partir de aquí había diferencias notables respecto a la boda convencional (Aventín, 1996, p. 505). Si la *pubilla* era campesina y se quedaba viuda, el señor feudal podía ejercer una cierta tutela, algo que no sucedía en el caso contrario. Asimismo, si el segundogénito enviudaba y no había tenido hijos con la heredera, tenía derecho a quedarse con la mayoría de las ganancias económicas producidas

entre el momento de la boda y la defunción de su esposa (Vinyoles, 2005, p. 100-106), una disposición que, de nuevo, no existía en la situación inversa y que muestra las desigualdades de estatus entre mujer y hombre.

Las labores cotidianas y profesionales de las mujeres

Independientemente del estamento o clase social a la que perteneciera la mujer bajomedieval, había ciertos trabajos y obligaciones que se consideraban propias y naturales de su condición femenina: proporcionar una descendencia legítima al marido, cuidar de los familiares, realizar las labores del hogar, hilar tejidos y ayudar a los hombres en sus actividades profesionales (Vinyoles, 2005, p. 125, 138, 173). Sin embargo, dentro de estos deberes generales existían ciertas diferencias según la mujer formara parte de la nobleza, la burguesía, las clases populares urbanas, el campesinado o los estratos más marginales de la sociedad.

Respecto a las mujeres de la nobleza, encontramos casos en los que actúan como feudatarias del rey por haber recibido en herencia un cierto número de castillos. Más habitual era que su gestión de las fortalezas se produjera por la ausencia momentánea del marido. Cuando se daba esta situación podía suceder que fueran ellas las que administraran las tierras del dominio y el resto de actividades productivas. Otras labores cotidianas que llevaban a cabo eran la dirección del servicio de la casa señorial, el trabajo manual de hilar y tejer, y la educación de los hijos. Las crónicas también nos permiten verlas aconsejando a sus maridos en las decisiones de gobierno, un aspecto que queda muy claro en el papel de algunas reinas (Vinyoles, 2005, p. 84-85, 88-89, 140; Verdaguer, 1996).

Las mujeres de la burguesía participaban con relativa frecuencia en los negocios familiares, ya fuera ayudando al marido o haciéndose cargo directamente de las gestiones comerciales después de haber enviudado y mientras los hijos no alcanzaran la mayoría de edad, gracias a su elevado nivel de alfabetización (Vinyoles, 2005, p. 194; Colesanti, 2008).

Las mujeres de las clases populares urbanas se encargaban de comprar los productos de primera necesidad, así como de llevar el agua de la fuente a casa. Amasar el pan para llevarlo después al horno, conservar el fuego del hogar para poder cocinar, limpiar la casa, hacer la colada y gestionar los gastos cotidianos eran otros de los trabajos diarios. Además, trabajaban junto a los hombres de la familia tanto en los obradores como en las tiendas. Ciertamente, la institucionalización de los gremios fue en detrimento de la profesionalización de las mujeres y tendió a hacerlas invisibles, pero, a pesar de todo, los estatutos de los oficios que se dedicaban al pan, al coral y a la confección de medias

recogían la presencia femenina. Entre los contratos laborales que acreditan el trabajo de las mujeres en aquella época, encontramos documentadas mayoritariamente a las costureras (Vinyoles, 2005, p. 156-157, 175-179, 181, 184, 190-192).

Las campesinas no eran instruidas en el arte de la escritura ni en ningún otro oficio. Al margen del matrimonio y de cuidar de la familia y el hogar, participaban de forma complementaria en aquellas tareas agrícolas y ganaderas que normalmente desarrollaban los hombres (Aventín, 1996, p. 460; Vinyoles, 2005, p. 116-117).

En relación con las mujeres marginales de aquel periodo, debemos mencionar a las prostitutas y a las esclavas. Las primeras acababan trabajando en el burdel empujadas, en la mayoría de los casos, por necesidades económicas, mientras que las segundas solían realizar labores domésticas en los hogares burgueses (Vinyoles, 2005, p. 219, 223). Dentro de este grupo también podemos incluir a todas aquellas personas, en su gran mayoría de sexo femenino, que utilizaban rituales y ciertas prácticas mágicas para resolver problemas de salud, amorosos y vinculados con lo oculto, y que fueron relacionadas con la brujería a partir del siglo XV. Nos referimos a las comadronas, las curanderas y las médicas, las hechiceras y las fascinadoras, y las sortílegas y las adivinatoras (Castillo, 2013, p. 234; Vinyoles, Castillo, 2013-2014, p. 24-31).

La espiritualidad de las mujeres bajomedievales

Hablar de la espiritualidad de aquellos siglos obliga a hacer referencia al monacato femenino, que había conocido un importante apoyo real a finales del siglo XII (Aurell, 1998, p. 462). Las clarisas, que se habían ido extendiendo por las ciudades catalanas durante el siglo XIII, se convirtieron en la principal orden religiosa del país en cuanto al número de monjas, una parte de las cuales había entrado en el convento por los intereses familiares de preservar la integridad del patrimonio bajo una misma rama de linaje. Principalmente, las mujeres que tenían como destino el monasterio procedían de las clases más acomodadas (Vinyoles, 2005, p. 116-117, 204-205; Jornet Benito, 2007).

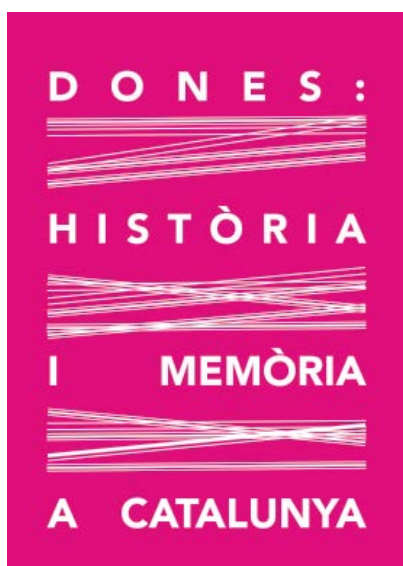
Totalmente diferente a esta espiritualidad reglada es la que representan grupos de mujeres devotas que ejercieron actividades contemplativas, así como caritativas y de misericordia hacia las personas que lo necesitaban, actuando de forma autónoma en la sociedad patriarcal que las rodeaba. Las experiencias místicas de algunas de ellas les permitieron convertirse en modelos para otras mujeres de su comunidad sin la mediatización de las autoridades masculinas. Hablamos de las beatas (Botinas; Cabaleiro, 1994, p. 125-127, 129-132). En el caso de Cataluña parece que existió una comunidad de ellas en

Barcelona, en el siglo XIII. Por lo que se puede deducir de la información conservada, se trataría de mujeres relacionadas informalmente con la orden de los mercedarios que habrían desarrollado labores caritativas y asistenciales, así como devotas y místicas. Los datos que tenemos muestran que habrían tenido una gran influencia sobre los habitantes de la ciudad y que en el tránsito hacia la Edad Moderna se habrían ido integrando paulatinamente en el clero regular. La principal de estas beatas debió de ser Maria de Cervelló, que muy probablemente escribió una obra literaria en la que narraba sus experiencias espirituales, tal como se documenta en otros lugares europeos (Garí, 2015, p. 23-26, 30-31).

Conclusiones

Una vez tratados los diferentes temas que se habían anunciado al principio de este artículo, ha llegado el momento de extraer conclusiones y valorar cuál era el lugar que la mujer ocupaba en la sociedad catalana de la Baja Edad Media. La principal idea que debemos destacar es la de un retroceso en su condición y estatus respecto a la situación documentada en los siglos inmediatamente anteriores. En efecto, a lo largo de estos siglos se observa una pérdida de su valor dentro de las estructuras familiares, aspecto que la consolidación de la dote ayuda a simbolizar. Asimismo, vemos una tendencia a retirar sus responsabilidades fuera del ámbito doméstico, acompañada de una reducción de su presencia pública y una creciente desconfianza hacia los saberes femeninos tradicionales. Sin embargo, este contexto difícil no impidió que surgieran mujeres excepcionales procedentes de la nobleza y la burguesía, capaces de romper algunas de las limitaciones que el patriarcado imponía a sus congéneres. Asimismo, cabe señalar entre estos éxitos femeninos la aparición de un modelo de espiritualidad autónomo, al menos en sus orígenes, en el clero regular, que habría llevado a la creación de una literatura mística.

La contradicción que se aprecia entre el rol general y estos casos particulares conduce a la necesidad de mencionar dos realidades que se repiten en otros momentos de la historia, por un lado, la creencia errónea de que la evolución en el tiempo y los avances tecnológicos y culturales siempre han implicado mejoras en los derechos de las personas y, por otra, la conveniencia de no obviar los matices y excepciones que se producen en cualquier proceso social complejo.

Article publicat a:

Títol: Dones: història i memòria a Catalunya

Edició: Generalitat de Catalunya, Departament de Cultura, Agència Catalana del Patrimoni Cultural, Museu d'Història de Catalunya

Coordinació: Raquel Castellà

Textos: Mònica Borrell-Cairol, Mariela Fargas, Paloma González, Martín Iturralde, Mary Nash, Marina Picazo, Josep Suñé, Teresa Vinyoles

Disseny gràfic: L'Apòstrof, SCCL

Correcció lingüística: Traductorum

© **de les fotografies:** Arxiu Ca la Dona, Arxiu Josep Castellà, Photoaisa, Prisma

© **d'aquesta edició:** Museu d'Història de Catalunya

ISBN: 978 – 84 – 393 – 9681 – 9

